

L'Any Lull i les traduccions: pràctiques i difusió

Simone Sari

Les celebracions del 700 aniversari de la mort de Ramon Llull començaren el mes de novembre del 2015 i s'acabaren el mateix mes del 2016. L'Any Llull ha marcat una fita important per a la coneixença i la difusió de l'obra del beat mallorquí, tant en terres catalanes com a l'estranger. A banda de moltes publicacions acadèmiques i d'articles a la premsa, les editorials catalanes han publicat edicions crítiques i populars de moltes obres lul·lianes que posen a l'abast de tothom la possibilitat d'acostar-se a les seves grans obres tant de caràcter literari com de caire més tècnic, connectades amb el mètode de coneixement que és a la base del seu pensament, o sigui l'Art. A l'estranger, on Llull sembla una figura més coneguda sobretot en ambients acadèmics, s'han publicat moltes traduccions que permeten llegir directament l'obra del beat, la qual cosa demostra el gran paper i l'interès que desperta entre els estudiosos i el públic lector.

La traducció és una eina important de difusió, a la qual ell mateix va recórrer per fer arribar el seu missatge. A part d'usar constantment el català i el llatí, el beat va escriure llibres en àrab -tots perduts- i també va fer traduir els seus llibres més literaris a les llengües de cultura del seu temps: l'occità i el francès antic. Hem volgut entrevistar alguns dels traductors que estan a punt de publicar o han publicat traduccions del beat coincidint amb l'Any Llull per entendre com han conduït les seves traduccions, per què han decidit traduir Llull i a quin públic pensen que s'han de dirigir aquestes obres. Són Jana Balacciu Matei [JBM], que ha traduït al romanès el *Llibre de meravelles* (*Cartea Minunilor*, Bucarest: Meronia 2016) i la *Doctrina pueril* (*Doctrina pueril: despre educația copiilor*, Bucarest: Meronia 2016); Jean-Claude Morera [JCM], que ha traduït al francès l'antologia lul·liana curada per Francesc Tous *Ainsi parlait Raymond Lulle. Dits et maximes de vie*, París: Arfuyen, 2016; Robert Desmond Hughes [RDH], que ha traduït a l'anglès el *Romanç d'Evast e Blaquerna* (*Romance of Evast and Blaquerna*, Barcelona-Woodbridge: Barcino-Tamesis 2016); i qui firma aquesta pàgina [SS], que ha traduït el *Llibre de santa Maria* (*Libro di santa Maria*, Milà: Paoline 2017 [en premsa]) a l'italià.

JBM té una llarga relació amb les lletres catalanes i també amb Llull. Com diu la mateixa traductora: «Era investigadora a l'Institut de Lingüística de Bucarest, adscrit a l'Acadèmia Romanesa, i m'interessava el català per raons lingüístiques. Des d'aquí vaig fer el pas cap a la traducció i cap a l'edició: l'any 1998 vaig esdevenir l'editora de la col·lecció "Biblioteca de Cultura Catalana" publicada per l'editorial Meronia de Bucarest» que va publicar també altres títols de Llull, el *Llibre del Gentil* (*Cartea Păgânului și a celor Trei Înțelepți*, Bucarest: Meronia 2010), el *Blaquerna* (Bucarest: Meronia 2011), el *Llibre de contemplació* (*Cartea contemplării lui Dumnezeu*, Bucarest: Meronia 2013), i, a l'editorial Polirom de Bucarest l'*Ars Brevis* (2015).

JCM no es defineix com a traductor professional, però va enllestir una antologia de poesia catalana al francès, *Huit siècles de poésie catalane. Anthologie* (París: L'Harmattan 2010), i altres volums dedicats a Catalunya com la *Histoire de la Catalogne* (París: L'Harmattan 1993), a més de ser poeta.

RDH s'ha dedicat a molts aspectes de l'obra lul·liana: ha escrit articles i traduït a l'anglès moltes obres medievals, no només del beat mallorquí. Diu: «Conec Llull, de nom i de renom, des de jove, quan vaig fer la meua primera visita a l'encantadora illa de Mallorca. Després d'alguns anys,

finalment vaig emprendre estudis avançats relatius a aquest mateix autor l'any 1998 a la Universitat de Lancaster, on vaig fer el meu doctorat sobre l'Art i la cristologia lul·liana». Ha traduït també els dos manuals més importants per comprendre Llull que han sortit en els últims anys: *Raimundus Lullus. An Introduction to his Life, Works and Thought*, edició d'A. Fidora i J. E. Rubio (Turnhout: Brepols, 2008); i L. Badia, J. Santanach i A. Soler, *Ramon Llull as a Vernacular Writer: Communicating a New Kind of Knowledge* (Londres: Tamesis, 2016).

SS s'ha dedicat principalment a la poesia lul·liana des del anys del doctorat, acabat el 2009, a l'Escola Europea de Doctorat en Filologia Romànica, per les universitats de Siena, Milà, Pavia, París-Sorbonne IV, Santiago de Compostel·la i Zuric, i ha curat per a l'Any Llull l'edició del *Desconhort de nostra Dona*, Barcelona: Barcino 2016, obrade la qual ja havia publicat l'edició crítica el 2012. Com a traductor ha versat a l'italià una antologia de la *Vita Christi* d'Isabel de Villena (Milà: Paoline 2013) i alguns poemes de Llull.

Totes les traduccions han rebut, de manera directa o indirecta, subvencions de l'Institut Ramon Llull, contribucions que van ajudar molt a acabar la feina i que demostren el paper fonamental que aquesta institució duu a terme per divulgar les lletres i la cultura catalanes a l'exterior. Igualment, el fet de poder participar en les celebracions de l'Any Llull va ser un incentiu per preparar les traduccions, però l'interès que Llull suscita supera l'aniversari mateix.

Traduir obres medievals és una tasca ben complexa, que obliga el traductor a recórrer a eines diferents. Gairebé tots els traductors van usar, a més del diccionaris del català antic (ara disponibles en línia), molts articles sobre les obres traduïdes, traduccions a altres llengües, i també van consultar estudiosos de Llull per aclarir dubtes i resoldre problemes de traducció. La majoria de les publicacions inclouen una introducció a càrrec d'aquests especialistes, mentre que les notes al text són en general fetes pel traductors mateixos, que normalment no expliquen només els dubtes de traducció, sinó que més aviat aclareixen l'Art lul·liana i el pensament del beat. Les obres traduïdes tenen totes un interès literari, que és la raó principal per la qual es publiquen, però els traductors són conscients de la dependència de les obres traduïdes a l'Art lul·liana i s'han dedicat a explicar-la, de manera més o menys aprofundida. S'assoleix d'aquesta manera un dels objectius que Llull havia confiat a les seves obres de caire literari, o sigui encuriosir totes les tipologies de lectors en el funcionament del seu sistema, amagat en un embolcall més tradicional com el de la novel·la, tal com afirma clarament RDH: «Jo espero personalment que aquesta entrada al món i a l'obra lul·liana impulsarà el públic comú a fer aquella altra entrada que representa la decisió de llegir les obres d'aquest autor que són més tècniques, és a dir, filosòfiques i apologetiques. No hem d'oblidar, però, que l'interès literari pot ser una finalitat en si mateixa. Dit tot això, crec que mostrar interès per les obres, diríem, més populars o accessibles de Llull, podria convertir-se —fàcilment, penso jo, però potser tan sols amb el pas del temps— en l'anhel de fer més viatges exploratoris dintre de la geografia conceptual i escrita de Ramon Llull».

El públic a qui es dirigeixen aquestes traduccions és variat, però culte. JBM diu: «El públic destinatari de les traduccions catalanes al romanès, és, en la meva opinió, un públic cultivat o, com a mínim, amb una certa cultura. No m'interessa traduir, almenys en aquest moments, llibres per a tots els lectors, sinó els del "cànon" de la literatura catalana, tan clàssica, com contemporània. Això perquè la col·lecció "Biblioteca de Cultura Catalana" té com a objectiu mostrar la gran tradició literària en aquesta llengua, coneguda fins fa poc per la majoria dels romanesos, fins i tot intel·lectuals, com a llengua "menor". I Llull n'és una prova enlluernadora. Potser el públic comú es quedarà només amb la percepció d'un geni català singular -medieval i alhora postmodern, de la seva originalitat i interdisciplinarietat». JCM confirma que «La intenció de la col·lecció és dirigir-se a un públic ampli, més aviat culte i que s'interessa per la saviesa i la mística sense ser-ne especialista. Interessarà un públic que molt escassament anirà a les obres completes de Llull o bé servirà d'introducció a aquests estudiosos que voldran anar més enllà». Per RDH: «En general, suposo que,

en aquests temps, el públic lector de Llull de parla anglesa serà una classe de persona força lletrada i culta, potser, però no necessàriament familiaritzada ni amb les obres ni amb el món conceptual i literari que ha creat Ramon Llull. Aquesta traducció és important perquè forma part d'una successió de traduccions a l'anglès de l'obra catalana de Ramon Llull; així, el públic comú de parla anglesa disposarà de prou obres lul·lianes per a començar a fer una valoració —que ja fa temps que s'hauria d'haver dut a terme— de les capacitats —literàries, almenys— del nostre autor.» SS, al contrari, diu que: «La col·lecció on es publica el *Llibre de santa Maria* té com a objectiu difondre els clàssics de l'espiritualitat cristiana de tots els temps. En la llarga introducció que he preparat he hagut d'aclarir la majoria dels problemes que un lector comú podria trobar a l'hora de llegir Llull. En italià s'han publicat diverses obres lul·lianes, però que difícilment es dirigeixen a un públic no necessàriament culte; el desafiament que l'editorial ja havia començat amb la traducció del *Llibre del Gentil* continua amb la publicació d'aquesta obra de devoció mariana que conté molts fragments de gran literatura i que, amb l'ajuda de la introducció, pot servir per divulgar l'obra lul·liana i el seu paper important en la història de la mariologia».

Sobre el paper de Llull com a pare de la llengua, en destaquen les opinions de JBM i RDH. La primera diu: «N'estic profundament convençuda. Aturem-nos un moment a la *Doctrina Pueril* i pensem en el públic per al qual Llull va escriure aquesta obra. Joan Santanach va mostrar que "efectivament, una part important dels usuaris de la *Doctrina pueril* estava formada per laics. Hi trobem sobretot mercaders, ciutadans i artesans, encara que també alguns juristes i nobles i, fins i tot, algun clergue". Aquesta obra va contribuir només a la seva educació religiosa, sense cap impacte sobre la seva competència lingüística? Per a mi això és impensable. Jo crec que Llull va contribuït decisivament a la fixació d'una "bona llengua", capaç de continuar desenvolupant-se i de resistir tots els "accidents" de la història». RDH afirma: «Crec que Ramon Llull no és només el pare de la llengua catalana, sinó també la mare, perquè si utilitzem aquesta analogia parental i acceptem les funcions tradicionalment atribuïdes a un parell generatiu de descendents, Llull ha d'exercir tant la funció d'engendrador com la de la persona nodridora. No és simplement una qüestió de si en èpoques posteriors hi va haver deixebles de Ramon Llull, encara que n'hi va haver prou, sinó de si la llengua i les concepcions de Llull continuen informant, fertilitzant i nodrint el català modern. Jo diria que sí, sobretot en l'aspecte de proporcionar un exemple fascinant tant del poder expressiu i expositiu com de l'abast conceptual del català medieval. I el català no se separa fàcilment de la història del català com a llengua. El text del *Blaquerna* exemplifica molt bé tots dos aspectes —engendradors i nodridors— del compromís lul·lià amb el seu idioma natal, sovint per l'autoconsciència de l'autor mateix, però també per la mirada vers el futur que sempre es dona en la novel·la».

A la pregunta de si difondre l'obra de Llull pot ajudar a demostrar el valor internacional de la literatura catalana i de si a través de les traduccions a altres llengües es pot ajudar els catalans a entendre la importància internacional de la seva pròpia llengua, els traductors diuen: [JBM] «les traduccions poden beneficiar els nadius a entendre els valors propis i això passa en molts països petits; veure l'interès que desperten els autors nadius en altres espais els dona més confiança en els seus valors. Tant més en el cas de Llull. Tenir al començament de la cultura escrita en la seva llengua un autor de tal magnitud, l'obra del qual continua despertant tant interès al segle XXI —i les traduccions d'avui ho demostren plenament— és una raó d'orgull. I hauria de ser un impuls per conèixer-lo i, respectivament, per fer-lo més conegut». [RDH]: «Les obres de Ramon Llull figuren en la història de les idees —tal com la recompta els estudiosos de parla anglesa— si figuren gens, com una mena d'absència o de buit, amb les notables excepcions dels escrits de Frances Yates, Robert Pring-Mill i Anthony Bonner. Això s'explica en part pel fet que hi ha en la tradició anglo-americana una forta resistència a les idees que gosen provenir de l'Europa continental, sobretot a les idees de caire filosòfic que no es conformen al model empíric, és a dir, a qualsevol cosa que sigui sistemàtica o que suggereixi el racionalisme. La manera poc comuna de pensar i d'escriure de Llull, utilitzant

lletres, figures giratòries, etc., i llibres sencers estructurats sobre un pla sistemàtic però poc convencional a Occident, un pla a més religiós i devocional, fa de Llull una figura liminar, a mig camí entre la ciència i l'apologètica, entre el públic laic i l'orde religiós, entre l'estament matrimonial i esposar-se amb Crist, entre el cristianisme i el no-cristianisme, fa d'ell un "altre" que s'adreça a l'Altre, un *cristianus arabicus*, en efecte. Això no obstant, em par molt estrany que després de 700 anys encara continuem introduint al món modern el pensament i els escrits de Llull. Em sembla molt evident el valor de la seva obra —o almenys el gran interès que té— en diversos camps, és a dir, en els de la literatura, la filosofia, l'apologètica, l'epistemologia i les teories del mètode, i no només des del punt de vista històric. El problema rau potser en el fet que encara els esforços més sistemàtics com l'*Any Llull* mateix, el programa de publicació de les obres de Llull com el *Raimundi Lulli Opera Latina* o la *Nova Edició de les Obres de Ramon Llull*, i la publicació de traduccions de la seva obra, caldran ser suplementats per una sèrie contínua d'intervencions populars i universitàries que situïn l'obra de Llull no només en els departaments de literatura o de filologia, sinó també en els de filosofia i d'història. Les obres d'un autor que es tradueixen a altres idiomes es consideren ja com una forta indicació de la importància de l'autor i l'obra, sobretot si es tradueixen a l'anglès. Però, estrany com pugui semblar, els autors de parla anglesa no han de patir aquesta mena de prova tan rigorosa, perquè els seus escrits ja són en anglès. El fet que es tradueixin les obres d'un autor de parla anglesa a altres idiomes és vist tan sols com una prova més per confirmar el domini de la llengua anglesa i de la seva aplicabilitat universal. Per això, els catalans, en aquest cas, haurien de sentir-se no només complaguts sinó també doblement orgullosos del fet mateix que alguns dels seus autors ara es puguin llegir en anglès». [SS]: «Llull és un autor extraordinari en tots els sentits, capaç d'escriure versos d'una bellesa sublim enmig de fragments de teologia o lògica pura. La seva llengua és en la majoria dels casos de fàcil accés, diferentment d'altres autors medievals, i sempre em sorprèn saber que a Catalunya es llegeixi tan poc. Dante és lectura obligatòria en les escoles italianes i algun cop crec que és per això que a vegades no és gaire llegit del·là dels circuits universitaris i va necessitar lectures públiques, com la de Benigni, per sortir de l'antipatia escolar. En el cas de Llull, la fascinació que provoca la seva lectura, entrar en el seu món utòpic però alhora tan contemporani, entendre el seu missatge o simplement deixar-se conduir en les selves on es troben els seus personatges ens ajuda a comprendre millor què som. Les lluites pel poder del *Llibre de les bèsties* són tan contemporànies que a vegades és espantós pensar que les coses negatives del segle XIII encara són vàlides avui dia. L'acceptació de la diversitat que comporten els seus diàlegs interreligiosos haurien de ser la normalitat en el nostre segle, però malauradament no és així. Els catalans haurien de llegir més Llull i fer-ne un símbol de la seva nació, no només en la forma o per la seva antiguitat, sinó més aviat perquè el seu missatge és d'una modernitat sorprenent».